

† **Bellon Tibor:**

Néprajzos szemmel vizeinkről

(Nemes Gerzson emlékére)

A vízért, a víz ellen. A Tisza-völgy múltja, jelene és jövője. Tudományos tanácskozás a megyeháza dísztermében a 100 éve született Nemes Gerzson emlékére. Szolnok, 2002. október 17. Bellon Tibor a neves alkalmat már nem érthette meg. Hozzászólása a tanácskozásra megjelent kiadványban vált közkinccsé.

A Tisza völgyének elmúlt években történt katasztrófái (árvizek, szennyeződések, aszályok) újra ráirányították a figyelmet a folyó gondjaira. Különösen a romániai ciánszennyezés sokkolta mind a szaktudományokat, mind a közvéleményt itthon és külföldön egyaránt. Intenzív vizsgálódások indultak, hogy a felvetődő kérdésekre biztonságos válaszokat adhassanak a kutatók különböző témákban. Magam negyedik évtizede járom a tiszai tájakat, annak is elsősorban az alföldi térségeit. Történeti-néprajzi vizsgálódásaim és a szakirodalmi ismeretek révén lassan körvonalazódik az a kép, amely ökológiai, történeti, gazdaságtörténeti és néprajzi szempontok érvényesítésével rajzolódik ki.

A tájhasznosításnak a Tisza völgyében jól meghatározó periódusai vannak, melyekben a történeti események a gazdasági kényszerítő változások, egyszóval az antropogén hatások következtében alakultak. A trianoni határokkal széttördelt egységes ökológiai rendszert az elmúlt évszázad történései nagymértékben megváltoztatták. A vízgyűjtő területek nemcsak politikailag szakadtak el a síkvidéktől, de az eltérő gazdasági érdekek is széttördelték a korábbi egységet. A közel egy évszázada folytatott mérhetetlen erdőirtás, az ipartelepek korszerűtlen állapota, a lélekszámban megszapordott városok kommunális szennyvize mind ennek az ökológiai rendszernek a kárára van. Hazánk – amellet, hogy maga is részt vesz ezekben a nemkívánatos folyamatokban – mint alvízi térség sokszorosan szenved a rázúduló „áldást”.

A történeti és néprajzi tapasztalatok, a terepgyűjtések és a források tanulmányozása megerősített abban, hogy a Nagy Magyar Alföldön – a Tisza és mellékfolyóinak alföldi vízrendszerében – a hagyományos paraszti gazdálkodás szerves folytatása egy több évszázados, évezredes fejlődésnek. Ennek meghatározó elve, hogy a természettel együtt kell élni.

A folyamatosan feltöltődő medencébe a folyók nagy mennyiségű hordalékot hoznak. A meglassúdó víz igyekszik megszabadulni terhétől, és ahol tudja, lerakja. A szabálytalan folyók a síkvidéken természetesen változtatják medrüket, alakítják környezetüket. Az ember részben ehhez alkalmazkodva részben a folyamatba beleavatkozva a maga számára kedvező körülményeket teremtett azzal, hogy a folyó útjába akadályokat gördített, illetve a maga céljainak szolgálatába próbálta állítani az áradó vizeket. Ezt a folyamatot a fokgazdálkodás szóval lehet kifejezni. A lefűződő holt-

ágak és a távolabbi mélyedések a fokokon, ereken keresztül kapcsolódnak egymáshoz. A fok a magaspartba vájt természetes vagy mesterséges, ember alkotta csatorna. Az egész medencében jellemző a különböző réteket, tavakat, sőt távol levő folyókat is összekötő erek, fokok, ásások, ásványok rendszere. Ennek szabályozott működtetését értelmezem fokgazdálkodásként.

Az utóbbi évek régészeti, néprajzi érdeklődése, elsősorban Andrásfalvy Bertalan idevágó kutatásai adtak határozottabb formát az eredmények megfogalmazásának. Legyen szabad Takács Károlyra hivatkoznom, aki a Kisalföldön kutat. Megállapítja, hogy az Árpád-korban a Kárpát-medence alföldi területein az újkori vízepítéset évszázadokkal megelőzően már létezett egy egységes elvek szerint működő vízügyi rendszer, amely a középkor végén pusztult el. Úgy tűnik, hogy nem pusztán egy rendszerről beszélhetünk, hanem ennél összetettebb környezeti beavatkozásról van szó. A szerző összeveti a korai vízi munkálatokat a múlt századival. A két rendszer között lényeges különbségeket lát. Míg a mai törekvés, hogy a felszíni vizeket minél gyorsabban vezessék el, addig a középkor emberének célja: minél több helyre eljuttatni az áradások vizét. Ezzel megakadályozhatták a pusztító árvizeket, a magasabb, másra használható területek elöntését. Az ember kezébe került a vízszint szabályozásának a lehetősége.

Az árvízkezelés mellett a csatornarendszernek fontos funkciója volt a területek víztelenítése. A víz a térségben folytonos mozgásban volt, melynek két legfontosabb haszna a tógazdaságokban (halászat) és az öntözésben érhető tetten. A rétek, legelők a leginkább vízigényes kultúrához tartoznak. A termékenyítő iszapot is hozó víz tehát gazdasági hasznot hajtott a működtető közösségeknek. Minden bizonnyal ezen az úton járva a történészek, régészek, hidrológusok, ökológusok, gazdaságtörténészek, néprajzosok és más, a szakterületen érdekelt kutatók összefogásával a középkori vízhasználati, ökológiai rendszerek működéséről a jövőben sokkal alaposabb ismeretünk lesz.

Áradáskor nemcsak a víz, de az ívó hal is bejutott ebbe a belső vízrendszerbe. Az árterek megcsendesedő, táplálékban gazdag vizeiben nagyon kedvező lehetőségek teremtődtek a halivadékok szaporodására. Amikor a folyó apadni kezdett, az árterekről a fokokon keresztül a hal igyekezett vissza az élő vízbe. Ezt rekesztésekkel akadályozták meg. Halmegállító rekeszeket építettek úgy, hogy a felesleges víz kifolyjon. Szilágyi Miklós kutatásai azt is bizonyítják, hogy az áradások és a halbőség nagyon szoros összefüggésben van. Ha az áramlás elmarad, nincs, vagy alig van zsákmány.

A legeltető állattartás hasznáról is szólni kell. A 13-14. századra az Alföld a pusztásodás következtében létrejövő kiterjedt legelőkön a jól értékesíthető húsállat, a magyar szürke szarvasmarha jelentős gazdasági haszonnal is járó tenyésztése évszázadokon keresztül megteremtette az alföldi mezővárosok gazdasági felemelkedését, virágzását. Az árvizekkel öntözött hordalékkal telkesített legelőkön kitűnő minőségű fű nőtt, mely a göboly vagy sórettartásban és a téli takarmányozásban egyaránt meghatározó szerepet játszott.

Számottevő volt az erdőség is tájunkon. Az árterek jellemzője ma is a magaspartokon, övzátonyokon megtelepedő (galéria)erdők zöldellő sávja. Számos mesterség művelői, többek között bognárok, ácsok, malomácsok, kerékgyártók, asztalosok az erdőkből nyerték az alapanyagot munkájukhoz. Az ártéri tölgyerdőknek még más hasznuk is volt: a makktermésük. A kukorica térhódításáig makkon híztak a sertések. A Felső-Tisza-vidéken volt/van még egy „erdőtípus”, a gyümölcsösök. Ma már csak nyomaiban található az egykor kiterjedt szilva-, alma- és dióerdők, azaz az ártéri gyümölcsöskertek.

Az ármentesítések, folyószabályozások következtében a mentett részeken erőteljes mezőgazdasági művelésbe fogtak az új tulajdonosok. Hamar rá kellett azonban jönniük, hogy nem minden föld alkalmas a művelésre. A pihent, kotús földek néhány évig ontották a búzát, aminek a 19. század végén különösen jó piaca volt. De utána kilobbant a föld termőereje, ahogy a régiek mondták, erőteljesen visszaesett a terméshozam. Sok helyen abba is hagyták a szántóföldi hasznosítást. Visszaállították a legelőket. Azonban hiányzott a területről a víz. A száraz klímájú Alföldön egyre gyakrabban ütötte fel a fejét az aszály.

A szabályozás és ármentesítés, a mocsarak lecsapolása mindenképpen előnyösen hatott az ország fejlődésére. Lehetővé vált az út- és vasúthálózat kiépítése, a modern kereskedelem alapjának megteremtése. Mindez a mezőgazdaság gyökeres átalakulását is siettette. A szántóföldi kultúrák területe jelentősen megnőtt, új ipari növények (pl. a cukorrépa, dohány) és kertészeti kultúrák (hagyma, káposzta, paprika) jelentek meg a mentetlen részeken. A föld népességeltartó képessége növekedett. A terményeket könnyebb lett piacra juttatni. Az ország újra bekerült az európai gazdasági vérkeringésbe. Mindezek alapján újra fogalmazhatjuk a kérdést: átok vagy áldás volt-e a múlt idők embereinek tudására, tapasztalatára – a hagyomány szavára – támaszkodnunk. Ennek ismeretében tervezzük a tiszai Alföld jövőjét – a természet erőit tiszteletben tartva, emberi alázattal, mai tudással a tájban élők hasznára és javára.

Dr. Bellon Tiborról lásd dr. Szilágyi Miklós írását az előző oldalakon.